

Szent István és a népmesék

A Szent István koráról szóló történeti források, keresztény szemléletüknek megfelelően, őseinket „nyers, faragatlan kóborló népnek” nevezik, a „pusztítás és tudatlanság fiainak”, akik a „hamisság útján járnak”, „a tévelygés homályában bolyonganak” és „hitelenségben tévelyegnek”. Egy „barbár nép”, amelyet Isten azért küldött, „hogy megtorolja a keresztények romlottságát”. Ők „Isten bosszuló ostorai”, ám „nem ismerik teremtetőjüket”, mert „szívükben tobzódás és restség” vert tanyát. „Féktelen és zabolátlan nép”, amely „hiábavaló és istentelen szokásoknak hódol”, „szkítiai szertartásait”, „pogány rítusát” buzgón végzi, lelkét „ősi élvezeteknek” adja, át és „ördögi ösztönzésre szentségtörő dolgokat” művel, ragaszkodik „a gonoszságok minden mocskához”, „nem akart letérni elvetemültsége útjáról” és „vonakodik nyakát a kereszténység jármába hajtani”.

Az is közismert, hogy szórványos ellenállási kísérletek után (pl. Bonifác szerzetest nyakszirtjén karddal megsebeztek, Szent Romuald tanítványait megkorbácsolva rabszolgának adták el stb.), amikor „megsokasodott a nép gonoszsága”, egy hitehagyó főnök, Vata vezetésével „felzúdult a kereszténység ellen”. Ekkor a lázadók követelik, hogy „hagyják őket pogány szokásaik szerint élni”, „atyáik hitét követni”; agitátoraik szorgalmazzák, hogy „újból a pogány hagyományokat kövessék”. A zendülés feje, Vata „démonoknak ajánlotta magát”, követői is „gonosz szellemeknek szentelték magukat”, ezáltal „elteltek démonokkal”. Külsőségekben pogányságuk úgy nyilatkozott meg, hogy a „fejüket leborotváltatták”, csak „három varkocsot hagytak meg”, továbbá — nyilván valamiféle vallási cézzal — „lőhúst kezdtek enni”. A nép „bálványokat akart tisztelni”, és Levente, uralkodóházbeli pártfogójuk, akit később „pogány szokás szerint” temettek el, maga is egyetértett „a pogány bálványozással”. A királlyá koronázott I. Endre azonban megparancsolta, hogy számolják fel a „pogány tradíciókat”, hagyják el a „pogány szokásokat”, mondjanak le „a bálványozásról”, és „rombolják le a bálványokat”. Később azokat is büntetik, akik „pogány módra kutak mellett áldoznak” vagy pedig „fáknak, forrásoknak és szikláknak ajándékokat ajánlanak fel”.

Egy-egy esemény krónikás feljegyzésére építve gyaníthatjuk, hogy eleink szakrális céllal „ittak a legyilkolt ellenség véréből”, volt bizonyos, több alakban megjelenő lélek-képzetük (Turul-monda). Úgy gondolták, hogy eredményesen kereskedhetnek a szellemekkel (Fehér ló-monda). Szigorú halotti szokásaik voltak. Öröklési rendjükben a sógor-házassággal (leviratus) összekapcsolt oldalági elv — a legidősebb alkalmas férfi családtag öröklése (senioratus) — érvényesült. Véres állatáldozataikra és italáldozatokra is utalnak nyomok. Hitték, hogy nagyhatalmú — olykor emberekbe is beleköltöző — szellem-lények irányítják sorsukat, hogy megölt ellenségeik a túlvilágon szolgálkákká válnak, hogy a varázslók, rontók bűvölése-bájolása óvja vagy veszélyezteti az élők egészségét, épségét, létét.

Mindebből keresztény szemlélettel átítatott általánosságok és a külsőségek leírásán kívül alig tudunk meg valamit őseink hitvilágának jellegéről, lényegéről, igazi tartalmáról.

*

A pogánysággal leszámoló keresztény uralkodóink tevékenységét megörökítő tudósítások sem árulnak el sokkal többet e témáról.

Thietmar, a kortárs merseburgi püspök azt írja Szent István apjáról, hogy „Gézának hívták, szerfelett kegyetlen volt, és hirtelen haragjában sokakat megölt. Midőn kereszténnyé lett, e vallás megszilárdítása érdekében az ellenszegülő alattvalóival szemben kegyetlen megtorlást alkalmazott, és az ősi gonoszsgát az Isten iránti szeretettől felbuzdulva kiirtotta. A mindenható Isten mellett hamis isteneknek is áldozott; mikor ezt egyik főpapja a szemére vetette, kijelentette, hogy gazdag, és megvan a kellő hatalma ahhoz, hogy így cselekedjék.”

Géza fejedelem tehát igen óvatosan járt el a túlvilág dolgainak megítélésében: elfogadta a keresztény tanításokat, de ugyanakkor — bár alattvalóitól megkövetelte — ő maga nem mondott le az ősi hiedelmek ápolásáról sem. Felfogását magyarázhatjuk úgy is, hogy a keresztény hitben való jártassága, vallási képzettsége módfelett gyenge lehetett. Ám az sem elképzelhetetlen, hogy az első térítők — akik még nem képviseltek Szent Adalbert-i és Szent Gellért-i kvalitást — a kereszténység tanainak megértéséhez fölhasználták ősünk vallási képzeit, fogalmait, hiedelmeit, mítoszait és mondait, s ez okozhatta, hogy a fejedelemben szinkretisztikus elképzelések alakultak ki a túlvilág hatalmasságait illetően.

Hasonló következtetésre jutunk, ha Querfurti Brúnónak, Szent Adalbert egyik tanítványának, Saroltáról — István király anyjáról — írott következő szavait olvassuk: „ennek a nőnek a vezetésével kezdődött a kereszténység Magyarországon, de ez a pogánysággal megfertőzött vallás megzavarosodott, és a lanya és megfélemlített kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál”. Brúnó elbeszéléséből úgy tűnik tehát, hogy a pogányság és kereszténység keveredése nyilvánvaló, felülről sugalmazott és a hatalom által hallgatólagosan helyeselt tény.

A majd fél évszázaddal később író és teológiai értelemben választékosabban fogalmazó Gellért püspök is, aki a Balkánról hazánkba áttérjedő bogumil eretnekség ellen emeli fel szavát, úgy látja, hogy a hazai egyházon belül teremődtek meg azok a feltételek, amelyekre az eretnekek építhetnek. Isten elenségéről, az „ördög erőiről” értekezve így ír: „De jaj! most rengetegen hemzsegnék az egyházban, szinte már elfoglalják az egész világot, és senki sincs, aki az effélék sületlenségei ellen felemelje a szavát. Ó, mily nagy embekekről érzem, hogy az ördög fiai, ő miattuk tapasztják be a számát. Manapság nálunk az irigységtől felbujtatva szinte mindegyikük káromolja nemcsak a szent szertartásokat, az egyházat és a papokat, de magát az Isten fiát, a mi Urunkat, Jézus Krisztust is. E világon még soha nem hallott eretnekség visszakövetelni a holtak lelkeiért keresztény szokás szerint felajánlott alamizsnát. Ne gondold, szeretett testvérem, hogy ez enyhébb eretnekség a régebbieknél. Igaz hitemre vallom: erőszakkal kényszerítik az embereket arra, hogy tűrhetetlen hazugságokat szórjanak Isten papjaira. Az ördög gonoszsga ugyanis véghez vitte az egyetlen dolgot, ami hatalmában állt: tudniillik elragadta azt, amire Isten törvényéből a legszentebb megvilágosodásához újonnan megtérőket megtanítottuk. Szinte egybehangzóan tagadják valamennyien a test felátadását: ennél az elvetelmültségnél nagyobb elvetemültség sehol a világon nem képzelhető el. Immár tilos szót emelnünk, noha névleg püspökök vagyunk, megadóztattak bennünket, akikre Isten parancsa folytán egy egész világ van bízva. Egyeseknek ugyanis, ha jól értelemezem, az a szándékuk, mi-

szerint Methodius híveinek segítségével az egyház ereje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön. Miért van ez? Nyilván azért, mint mondtam: mert az ördög fiai, akik a sötétség hatalmasságai, kormányoznak és uralkodnak mindenütt.”

Úgy tűnik tehát, hogy az egyházsszervezés során igen nagy gondot jelentett ennek a „pogánysággal megfertőzött vallás”-nak, amely eretnek tanítások számára is táptalajul szolgálhatott, a megtisztítása, a kereszténység igaz hittételeinek tanítása és elterjesztése.

*

Mindezek láttán joggal várhatnók el: Szent István király megtesz minden tőle telhetőt, hogy elrendezze az egyház ügyeit, rendbe szedje a vallás problémáit már csak azért is, mert életirata is ilyesmire utal: „Hogy az uralkodói rang jelének elnyerése után milyen életű és ítéletű férfi volt, megvilágítja a püspökökkel és Magyarország főembereivel együtt kibocsátott törvénykönyve, melyben tudniillik megszerkesztette minden ártalomnak ellenmégét.”

Való igaz, István törvényeiben és Intelmeiben elrendezi az egyház szervezeti ügyeit, rendelkezik hierarchiájáról, birtoklásának, működésének lehetőségeiről és szükségességéről, a hitélet gyakorlásának (böjtölés, misehallgatás, gyónás stb.) mikéntjéről, tehát mindarról, ami az új vallás befogadását, kiépülését és megszilárdulását elősegíti, de szinte semmilyen lépést sem tervez a pogányság felszámolására. Említi ugyan, hogyan kell a sztrigákat (akiknek a létét később Kálmán király kétségbe vonja) megjavítani vagy a megátalkodottakat megbélyegezni, rendelkezik a varázslók, rontók elleni eljárásokról is, de egyetlen szóval sem beszél a pogányság tanairól, ideológiai alapjairól, mítoszairól, mondáiról.

Annál meglepőbb azonban, hogy egy látszólag jelentéktelennek tűnő törvénycikkben, amely az egyházi istentisztelet alatt megkövetelt viselkedésről intézkedik, ezt olvashatjuk: „Azok, akik istentisztelet hallgatására a templomba jönnek, és ott a misék szertartása alatt egymás között mormognak és másokat zavarnak, és szabados meséket adnak elő, és nem figyelnek a szent olvasmányokra és a lelki táplálékra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és üzzék ki gyalázattal a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s korbácsolással és hajuk lenyírásával fenýítsék meg őket.”

Érthetetlen, hogy az az István, aki látszólag közönyösen viselkedik a pogány vallással szemben, sőt tudomást sem vesz az egész pogánykori kultúránkról, miért kel ki ilyen könyörtelen keménységgel azok ellen, akik „meséket mondanak”. Mintha a mese lenne a kereszténységre a legnagyobb veszély forrása. Első pillantásra úgy tűnik, egyszerűen csak a szertartások megzavarása miatt foryan fel a király, holmi „léha fecsegést”, „haszontalan pletykát”, „semmirekellő szószátyárkodást” fenýít keresztényi áhítatában és buzgalomában. Ám ebben az esetben sokkal többről lehet szó, hiszen a fenýíték attól sokkal szigorúbb, semhogy holmi vegyes tartalmú, jelentéktelen locsogásra, céltalan lefetyelésre gondoljunk. Gyanúnkat megerősíti az a tudósi megállapítás is, hogy a párhuzamként e cikkelyhez idézhető — egyébként nem meggyőző — nyugati textusokban sehol nem mesét emlegetnek, hanem „*vaniloquium*” azaz „hiú fecsegés”, „hiábavaló, haszontalan beszéd” szerepel. A hazai törvény megfogalmazásában („*exponentes fabulas ociosas*”) azonban

éppen nem az összevisszaságot, hanem nagyon is a céltudatosságot emelik ki: az *exponere* ige jelentése, hogy valaki írásban vagy élő beszédben „kifejt, előad, fejteget”. A mese jelzőjeként szereplő *otiosus* melléknév lehetséges értelme „üres, szabad, közönyös, haszontalan, felesleges” és hasonló. De ha arra gondolunk, hogy a klasszikusban az *otium* olyan elfoglaltságot jelölt, amelynek gyakorlati haszna ugyan nincs, de értéke lehet — mint pl. az irodalommal való foglalkozásnak —, megint csak a céltudatosságot vélhetjük fellelni a megfogalmazásban: olyan meséről lehet tehát szó, amely profán jellege ellenére ráérkezik a keresztény témára, nem a „lelki táplálékkal gazdag egyházi olvasmányokra” figyel, hanem annak gondolatmenetét tükröző pogány párhuzamot ad elő.

Az egész elképzelés kulcsszava persze a *fabula* szó, s alapkérdés, hogy ez István korában is mesét jelentett-e? Szerencsés helyzetben vagyunk e szó értelmezésekor, mert Anonymus (P. mester) is előadja, hogy művének nem egy epizódját „a parasztok hamis meséiből” veszi, „akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe merülni”. Az egyik ilyen elbeszélés a népmesei elemeket is felvonultató Botond-história, amelynél a szerző ismét visszaül forrására és megjegyzi: „mivel ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, ezért jelen művembe nem akartam beírni”. Ám ha azt hinnénk, hogy egyedül Anonymus szóhasználatában jelent a *fabula* „hősmondát, hősmesét”, tévednénk. Tudniillik Kézai Simon mester elbeszélve az augsburgi csatavesztés után elfogott és Regensburgban felakasztott Lehel és Bulcsu vezérek törtéjét, így folytatja: „Egyesek pedig mesésen (*fabulose*) azt állítják, más-képp zajlott le elítélésük, úgy, hogy miután a császár elé állították őket, az egyikük a császárt kürtjével fejbe sújtva megölte. Ez a mese (*fabula*) nagyon valószínűtlen és azt, aki elhisz ilyesmit, együgyűnek bélyegzik.” Mivel a *fabula* itt nem más, mint Lehel vezér kürt-mondája, igazolva látjuk azt, hogy e szónak „hősmonda, hősmese” lehetett akkoriban az alapjelentése. Azt persze eleve fel kell tételeznünk a fent elmondottakra építve, hogy a templomokban aligha közönséges, kalandozó, evilági profán históriákat felelevenítő meséket mondtak, hiszen ez éppen a ráérkezést, a gondolati rímélést kérdőjelezné meg; valószínűbb, hogy a pogány vallás mitikus, kozmológikus históriáinak előadásáról van szó, amelyek tartalmazhattak a keresztény elbeszélésekkel párhuzamba hozható epizódokat.

Itt azonban látszólag dugába dől minden próbálkozásunk. Igaz, az összehasonlító folklorisztikai kutatásokban élenjáró tudósaink feltételezik, hogy számos magyar mesei motívum — láncon függő kastély, a táltosló, a kacsalábon forgó vár, a világokat elválasztó vízen átívelő híd, a táltos-párbaj, a vasorrú bába, a hármass próbatétel, a kivágott nyelv, a mesekezdő szólások, sorsdöntő megszólítások stb. stb. — a honfoglalás előtt kerültek hagyománykincsünkbe, mások középkori névanyagunkat kritikus mesei szereplőink (ördög, sárkány, bába stb.) szempontjából vizsgálva ugyanerre az eredményre jutottak, ám mindezek ellenére egyetlen mese korai lejegyzéséről sem tudnak. Így önmagától kínálkozott az axiomatikus feltételezés, hogy az egyház vagy az István kora óta befolyása alatt álló államszervezet nyomtalanul kiirtotta ősi kultúránkat, helyrehozhatatlanul elpusztította ősi örökségünket, nemzeti identitástudatunk gyökereit.

Ha azonban lejegyzett középkori mondáinkat (Botond-monda, Lehel-monda, Gyászmagyarok históriája, Csanád-monda, Béla párviadala, László-

mondák stb.) vesszük szemügyre, akkor éppen a fentivel, a motívumok hosszabb túléléséről levont konzekvenciával ellentétes végkövetkeztetésre kell jutnunk. Azt látjuk, összevetve az egyes variációkat, hogy a történetek szereplői változhatnak, motívumok cserélődhetnek, épülhetnek be vagy hullhatnak ki, variálódhat vagy akár el is halhat a szöveges elbeszélő rész, de a szűzsé, a történet váza, sablonja, vezérvonulata — iszonyú szívósságról téve tanúbizonyságot — alig változik. Bizonyosságul utaljunk csak Szent László kerlési leányszabadítási históriájára, amely valójában egy reá alkalmazott évszázadokkal, de az is lehet, hogy ezredévvél korábban keletkezett exogám leányrablási monda, amit már sem a lejegyző — kommentárjaiból kikövetkeztethetően — nem értett, sem képi megörökítői nem ismerték eredeti tartalmát (ezért interpretálták kersztény elképzelések szerint), de a történet magva ennek ellenére szilárdan megőrződött. És így van ez számos népköltészeti alkotásunk esetében is. Hogyan lehetséges akkor, hogy ősi mesei motívumaink tömege maradt fenn, de egyetlen „mitikus történet”, egyetlen „kozmosz hősi mese” sem őrződött meg? Hogyan történhetett, hogy — jeles írónkat idézve — „szinte nyomtalanul eltűnt, elsüllyedt a régi népköltési kincs”? Lehetséges, hogy mindez így történt: minden elveszett, minden elsüllyedt. De az is elképzelhető, hogy csupán optikai csalódás áldozatai vagyunk, nem látjuk a fától az erdőt.

*

Az elmondottakból annyi nyilvánvalóan kiderül, hogy őseink hiedelemrendszere, világképe a samanizmusnak egy olyan fejlettebb változatát tükrözi, amely könnyen kapcsolatba hozható a kereszténységgel, alkalmas arra, hogy „pogánysággal fertőzze meg a vallást” akár úgy, hogy pogány elemeket öltöztetnek keresztény mezbe, akár úgy, hogy keresztény vallási elképzeléseket tálnak pogány módon. Az is kitűnik az idézetekből, hogy az interpretáció a krisztológia kérdéskörét sérti, céltáblája maga Jézus Krisztus vagy olyan vele kapcsolatos cselekmény, amely összefüggésbe hozható a holtak lelkeivel, a túlvilággal. Ha ehhez még kiemelten hangsúlyozva azt is hozzátesszük, hogy népi kultúránk „fabula”, azaz hősmese rétegében kell ilyen alkotás(oka)t keresnünk, úgy tűnik, próbálkozásunk nem reménytelen.

Elképzelésünk megvilágítására számos lehetőség közül (itt és most nem részletezhető okok miatt) a „*Fehér ló fia*”-mesetípust tartjuk a legalkalmasabbnak.

A mese hőse egy táltos. Erre utal, hogy hosszú terheesség után születik meg, evilági apja kiléte lényegtelennek tűnik, anyja viszont kiemelt szerephez jut, mert nagyon hosszú ideig (7 évig vagy ennek többszörösége) kell szoptatnia fiát ugyanúgy, mint a Kalevala hőseit vagy a jakut mondák vitézeit. Ezt az életszakaszt a rejtezés (amikor a tudását elnyeri) és a próba (amikor tudásáról beszámol) zárja.

Krisztusra, a megváltóra is hosszú ideig vár az emberiség. Józsefet, az ácsot csak nevelőapjának tartják, de anyja — a szűzen szülő Mária — kiemelt helyet nyer a vallási kultuszban. Gyermekekorában Egyiptomban rejtőzködik, majd számot ad megszerzett tudásáról a zsinagóga vénei előtt. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az obi-ugor mitológia „Világügyelő férfinje” a legfelsőbb ég-isten, Numi Torem legkisebb fia, az éppen most evilágon élő sámán, akkor talán még meggyőzőbbnek tűnik ez a párhuzam.

Amikor a hős már elég erős és tudással felvértezett, elindul — a későbbi epizódokból ez egyértelműen kiderül —, hogy közösségének termőföldet szerez-

1. 1. 1. 1. 1.

zen. Ehhez társakra van szüksége, mint a *Kalevala* sámán-hőseinek, akiknek segítői rendszerint kovácsok. A magyar népmesében ezek helyett Kőmorzsoló, Fanyűvő és Vasgyűrő szerepel. Ám, ha belegondolunk, könnyen beláthatjuk, hogy ezek a nevek a primitív fémművesség egy-egy fázisára utalnak: az ércet össze kell zúzni, „morzsolni” a fém kinyeréséhez, nagy mennyiségű keményfát kell szedni, „kinyűni” a kohósításhoz, és végül a kiolvadt fémet alakítani, kovácsolni, „gyűrni” kell a kívánt eszköz előállításához. A hős és kísérete megérkezik végül a kiszemelt helyre.

Krisztus hasonlóképp (csak nagyobb volumennel): az emberiség üdvére kívánja megszerezni a gonosz karmaiból a földet. Ehhez ő is segítőket, tanítványokat gyűjt, s működése végén bevonul a megváltás helyszínére, Jeruzsálembe.

Fehér ló fia és társai a látszólag lakatlan hely egy megszállásra, megművelésre alkalmas területén kiválasztanak egy ligetes terepszakaszt azzal a szándékkal, hogy új területük szakrális központja legyen; ez az áldozati berek vagy a regősénekeinkben is felbukkanó „kis kerek erdő”, közepén egy „kerek kis pázsittal”. Arra készülődnek, hogy — rokon népeink gyakorlatához hasonlóan — kásaáldozatot mutassunk be, ide igézve és megvendégelve az ősök szellemeit, akik aztán megoltalmazzák a területet, és biztosítják a föld termékenységet. A kását azonban rendszeresen elorozza egy rivális sámán, aki a vidék urának szerepében magának vindikálja az áldozatot. Végül Fehér ló fia megköti az elenséget, de megölni nem képes, mert annak ereje a föld alatt van.

Jézus is a maga áldozatához egy liget, a Getszemáni kert mellett készül áldozatára. Az utolsó vacsorán ő is termésáldozatot mutat be (a korábban szokásos véráldozat helyettesítésére). Ő is megköti az Úr áldozatát korábban elragadó ördögöt, de még nem semmisítheti meg végleg.

Mesénk hősei rendre megpróbálkoznak azzal, hogy a rivális táltos erőit legyőzzék, de nem nagy sikerrel, mert gyávák. Amikor pedig Fehér ló fia le száll az alsó világba, legyőzi ellenfele sárkány alakban megjelenő erőit, és megszerzi a „termékenységet”, társai árulóivá lesznek.

Krisztus is egyedül, tanítványai nélkül vívja meg harcát „a Sátánnal és a többi gonosz szellemmel”, midőn „szálla alá pokolra”. Júdás apostol árulja el őt, de a legbátrabb, Péter is háromszor tagadja meg.

Fehér ló fia, a táltos végül egy madár segítségével úrrá lesz a helyzeten, feljön az alsó világból, igazságot szolgáltat, megbünteti árulóit, és a megszerzett bőségből, termékenységből részesítve vezeti közösségét.

Krisztus „halottaiból föltámad”, azaz visszatér az alvilágból, egyházát, a lelki kegyelem és üdvösség bőségének és gazdagságának tárházát, a galamb képében megjelenő Szentlélek segítségével szervezi meg, s Atyja jobbján trónolva „ítél elevenek és holtak fölött”.

*

Részletes elemzéssel bőségesen lehetne még szaporítani a párhuzamokat: a varázsló is, Jézus is szabadon közlekedik evilág és a túlvilág között; a sámán a levegőben utazik, Jézus a vizek felett jár; táltosunk felesleges csonttal születik, amelyet rejtezőskor megszámlálnak benne, Krisztusról azt mondja az Írás: „az ő csontja pedig meg ne töressék”; a sámán szertartásának egy részét a sámánfán vagy világfán végzi, Jézus a keresztfán (amelyet népünk — csakúgy, mint a mesebeli életfát — Nappal, Holddal díszít) váltja meg az emberiséget; a táltos a haldokló lelkének visszaigézésével vagy a betegbe befészkelte gonosz szellem kiűzésével gyógyít, Krisztus holtakat támaszt fel és ördögösöknek adja vissza egészségét stb.

A samanisztikus világfelfogás még olyan bonyolult hittételekkel is kap-

csolatba hozható, mint a szeplőtelen fogantatás tana. Rokon népeink hite szerint ugyanis, ha szűz leány bosszantja fel a sámánt, az megszegényítésére könnyen gyermekket ígézhet belé.

Vannak látszólagos ellentmondások is. Idézett mesénkben pl. a táltos lyukon ereszkedik le a túlsó világba, míg Krisztus a keresztfán jut el oda. De van számos népmesénk, amelyben a hős az ún. világfán felmászva kerül a túlvilágra. (Megjegyzendő, hogy akkor, ha a már meglevő birtokot, országot éri túlvilági támadás. Új terület foglalásakor ugyanis még nincsen világfával rendelkező szakrális központ.) Vagy másik probléma: a pogány világkép csak evilágra és túlvilágra bontható, a kereszténység szerint pedig hármas — menny, föld, pokol — tagolású. Ámde az istváni *Intelmekben* is csupán két területet említenek: „az égbolt magasát” és „a széles földi tereket”; a hétrétgű ég pedig egyik és másik világképnek is sajátja a tihanyi alapítólevél tanúsága szerint.

Úgy gondoljuk, ennyi is elég annak bizonyítására, hogy az evangéliumi történetek kapcsolatba hozhatók, párhuzamba állíthatók hősmeséinkkel, amelyeket akkoriban még sokan hiteles táltostörténetekként tartottak számon. Nem lehetetlen, tehát, hogy Szt. István korában éppen az új, megváltozott helyzethez kényszerből alkalmazkodó sámán-arisztokrácia tagjai próbálkoztak bizonyos templomokban — a hősmeséket és vallási tanításokat azonosítva, a pap-ság gyengében felkészült rétege kiszorítása révén — korábbi ideológiai hatalmuk illetén megtartásával vagy visszaszerzésével. Bizonyosan társult az ilyen túlvilágjáró sámánhistóriákhoz rituális cselekmény is. Őshazánk területén pl. még a századforduló idején is évente, június eleje körül kivonult a nép a gabonatábla végébe, hatalmas kondér kását főztek, felkérték a szellemeket, hogy legyenek a vendégeik, majd valamennyien ettek a kásából, a maradékot pedig a szántóföldre öntötték. Hitték, hogy ennek fejében az áldozatra mindig éhes szellemek megoltalmazzák a jövőendő termést. Később, az ősi szakrális gyakorlat lassú elhalásával a rítus egyszerű babonasággá vált, a hozzá fűződő történet pedig önálló életet élve, lassan széttöredező mesévé degradálódott.

*

Úgy érezzük, adósok vagyunk még annak magyarázatával, hogy számos — közöttük nem egy „nomád” hangvételű — népmesénk közül, amelyek talán jobban illettek volna a korabeli magyarság mentalitásához, miért éppen egy „földművelő” mesét ragadtunk ki. Ennek több oka is van. Egyrészt ma már köztudott, hogy nincsenek „tisztá nomád társadalmak”, bár az ideál a nagy állatvagyonban realizálódó gazdagság, a szegény nép ezekben is kénytelen életét vadászattal, halászattal, földműveléssel tengetni. Így volt ez eleinknél is; nem lenne tehát indokolt a „földműves mítosz” kirekesztése. Másrészt Krisztus köztudottan „gabonaisten” besorolást nyert a mitológiakutatásban. Ő volt az, aki a kánaáni népekre rátelepedő nomádok véres állatáldozatai helyébe újra visszahozta a gabona és bor terményáldozatát. (Ilyen értelemben tulajdonképpen Kaint rehabilitálta.) Illőbb is volt tehát és könnyebb is, hogy történetéhez a földművelők mitikus meséiből keressünk párhuzamot.

Harmadjára pedig azért is ezt a mesét választottuk, mert talán ennek korai ismerete vertifikálható leginkább. A „fanyűvő”-motívum ugyanis megjelenik már a 12. század első felében a pécsi székesegyház altemplomában, Sámson históriájának reliefjén. Bár a fák tövestől történő kiszaggatásának képét fellelhetjük már az ókori civilizációk mondáiban, krisztianizálódott formában pedig ott szerepel a középkor vallási, teológiai irodalmában is, a Sámson-históriába ez mégis igen nagy valószínűséggel hazánkban épült be. A relief készítőjéről a

szakértők kimutatták, hogy felső-itáliai vagy Toulouse környéki műhelyek stílusában dolgozik. Ezeken a vidékeken azonban nem ismeretes ez az epizód a Sámson-történet megjelenítésében. A fanyűvés motivumának párhuzamai rendre a Rajna vidékén fordulnak elő, amelynek kapcsolatai hazánkkal jól kitapinthatók. Mivel valamennyi ábrázolás közül „ez idő szerint a pécsi látszik a legrégebbnek”, valószínű, hogy e mítosz képi megfogalmazásába belejátszott a pogánykori magyar népmese egyik alakja, a szintén rettenetes erejű Fanyűvő is. Bizonyos mesevariációkban maga Fehér ló fia is fák kitépdesésével próbálja erejét. Tehát nem lehet véletlen, hogy éppen itt jelenik meg Sámson erőpróbájának érzékeltetésére az élő fa kinyűvésének képe. Ez annál is inkább valószínű, mert a párhuzamként felhozott bibliai és ezeket magyarázó patrisztikai helyek a fák fejszével történő kiirtásáról beszélnek. Ha pedig a 12. század magyarja számára általánosan ismert szimbólum volt a fanyűvés a roppant erő érzékeltetésére, akkor aligha vitatható el az ősiség ettől a mondai motívumtól. Ellenkezőleg. És mivel az ilyen motívumok sohasem állóképként hagyományozódnak a generációk ismeretanyagában, bizonyítottan tekinthetjük az egész történet korabeli magyar voltát.

Zárszóképpen még egyetlen apróságra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelynek megszívlelése, sajnos, a világ számos pontján manapság is rendkívül indokolt lenne.

Szent István nagyon is jól tudta, törvénykönyve bevezetőjében is megfogalmaztatta: úgy helyes, ha „minden népet a saját törvényei vezérelnek”. *Intelmeiben* pedig fiát tanítva szemléletes példával él: „Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik. Ezért hát kövesd szokásaimat, a tieid közt kimagasló így leszel, s az idegenek dicséretére szert így teszel.” Arról árulkodnak e szavak, hogy az államalapító tisztelte és megbecsülte minden nép kultúráját, tudta és ki is mondta: „az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”. És amikor a mesemondást csupán a diplomokban tiltotta meg, az évezredre előre tekintő uralkodó érezhette, hogy a népi kultúra óriási megtartó, éltető erővel rendelkezik, s maga sem kívánta elpusztítani, kiirtani azt.

